

ÖKUMENIKUS TÖREKVÉSEK AZ ŐSKERESZTÉNY GYŰLEKEZETEK BEN

Köztudomású, hogy az őskeresztény mozgalom kezdeti időszakáról és szervezett közösséggé való fejlődésének első szakaszáról az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyv nyújt színes, hangulatos tudósítást. Ennek a könyvnek első felét olvasva, a Jézus halála után apostolokká magasztosult tanítványok nagyszerű missziói lelkülete, diadalmas hite és mozgalmal térítői tevékenységük egy-egy érdekesítő, lenyűgöző mozzanata elevenedik meg előttünk. Szerző történelmi tudósításában arról próbál beszámolni, hogy az őskeresztény mozgalom miképpen indult el néhány ihletett lelkű férfi nagyszerű munkája nyomán a maga hódító útján és miképpen jutott el a birodalom fővárosáig, Rómáig. A missziói program az első rész 8. versében van meghatározva, amelyet „a feltámadt és tanítványai előtt 40 napon át megjelent Jézus” hagyott tanítványaira: „Veszték erőt, minekutána a Szentlélek eljő reátok és lesztek nékem tanúim úgy Jeruzsálemben, mint az egész Judeában és Szamariában és a földnek mind végső határáig“. Az egész könyv lényegében nem más, mint e program öntudatos, diadalmas valóráválásának a szemléltetése. Eszerint a nagyszabású, óriási méretű keresztény missziói munka központja, legfőbb és egyedüli irányító, útmutató, jóváhagyó szerve a jeruzsálemi ősgyülekezet. Ennek az ősközösségnek alappillérei, tartó oszlopai a tanítványok, akik Mátyás választása folytán ismét tizenkettőre egészítődnek ki. Vezetőjük Péter apostol, aki közvetlenül Jézustól nyerte a megbízást a keresztény misszió irányítására, a megingathatatlan fundamentumon a többi tizenegy apostollal együtt való továbbmunkálkodásra.

A mozgalom a legelső időkben a tudósítás szerint Jeruzsálemre korlátozódik. István megkövezése azonban maga után vonja az első üldözést és a mozgalom jeruzsálemi irányítás mellett először Judeára, majd Szamariára terjed át. Péter isteni parancsnak engedelmeskedve megtéríti Kornélius pogány századost és ezáltal a pogány-keresztény misszió elindítójává válik. Az Antiochiában megalakult, zsidó- és pogánykeresztényekből álló gyülekezet létezését a jeruzsálemi ősgyülekezet ismeri el; az első missziói út eredményeit, az új pogánykeresztény gyülekezetek megalapítását Pál apostolnak és Barnabásnak a jeruzsálemi gyülekezet előtt kell megindokolnia s jóváhagyatnia, és tulajdonképpen a jeruzsálemi konferencián megállapított apostoli dekrétum által válnak a pogány-

keresztények az egyház teljes jogú tagjaivá. Péter és Pál a tudósítás szerint nem egymással szembenálló, hanem egymással eszményi, lelki közösségekben élő, egymást kiegészítő férfiak, akik különböző területeken működnek ugyan, de mindkettőjük munkája a jeruzsálemi ösgyülekezet irányítása, védelme és ellenőrzése mellett folyik.

Ha azonban az őskereszténységre vonatkozó ránkmaradt többi forrásokat, elsősorban a Pál apostol által írt leveleket, mindenekelőtt a Galatai levél második fejezetét tanulmányozzuk, az őskereszténység kialakulásáról az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyv tudósításaival sok tekintetben ellentétes, vagy legalábbis attól igen lényeges pontokon eltérő képet nyerünk.

A bibliakutatás eredményeképpen ma már tisztán áll előttünk az a tény, hogy az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyvet egy, a második nemzedékhez tartozó keresztény férfiú írta, olyan időben, amikor a kereszténység már jelentős fejlődési fokot ért el és a legősibb katolicizmus, az egyházzá formálódás első formáit megalkotta. Szerző az eseményeket bizonyos távlatból szemléli; csupán a nagy összefüggések érdeklik; mindazt, ami a mozgalom első időszakában történt, a harmonikus idealizálás szemszögéből mérlegeli, az ellentéteket letompítva közli és egészbenvéve az őskereszténység fejlődéséről egy, a hívő keresztény ember lelkületéből kiáradó eszményi tudósítást rajzol. A könyv forrásai azonban részben egészen ősi időkre nyúlnak vissza és azokból rendkívül értékes anyag választható ki, amely a páli levelekkel együtt arról tanúskodik, hogy az őskereszténység elindulása, fejlődése és fokozatos térhódítása nem ment végbe olyan simán, olyan magátólértető terméshetességgel, olyan egyöntetű, békés, kiegyensúlyozott hangulatban, ahogyan azt az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyv a keresztény hit szemüvegén keresztül a második keresztény nemzedék gyülekezeteinek és híveinek bemutatja. A sorok között, ki nem fejezetten, csupán sejtetően, különös szenvedélyek feszülnek; a régi és az új, a szűkkörűség és az egyetemesség élet-halálharcot vívnak egymással. A kereszténység hősi lelki tusák, szenvedélyes vitatkozások eredményeképpen, csupán lépésről lépésre, fokozatosan vált azzá, ami egyik legfőbb jellegzetességévé lett: minden hívő emberhez egyformán szóló örömmüzenetté.

Ezt a folyamatot szeretném ez alkalommal a források alapján főbb vonásaiban feleleveníteni, hogy abból a magunk számára is vonhassunk le egy-két tanulságot.

A Jézus halála után megalakult legelső őskeresztény közösség, Jézus legszűkebb tanítványi köre tudomásunk szerint palesztinai születésű, egész életükben ott élt héberekből állott, akiket a Jézus messiásságában való hit kapcsolt egybe, de akik a zsidó közösségtől még nem szakadtak el; a templomi szertartásokon résztvettek és magukat messiáshívő zsidóknak tartották, akik a Törvény előírásait betartották és a körülméltelkedést gyakorolták. Köztük és a hivatalos zsidó közösség között Jézus halála után komolyabb nézeteltérésekre egyelőre nem került sor. A mozgalom növekedése azonban olyan kérdéseket vetett fel, amelyek az összeközött elkerülhetetlenné tették. Az első nézeteltérés előidézői a gyülekezet úgynevezett hellénistái voltak. Ezek a görögül beszélő diasz-

pora zsidók köréből kerültek ki, akik a birodalom különböző területeiről időlegesen, vagy végleg visszatértek Jeruzsálembe és a fővárosban a számos héber anyanyelvű zsinagóga mellett, több külön, görög anyanyelvű zsinagógával rendelkeztek. Ezek a hellénisták, akik, mint szélesebb látókörű emberek, minden kötöttségük ellenére a palesztinai származású gyülekezeti tagoknál szabadabbak voltak, az evangélium prédikálása iránt is amazoknál fogékonyabbaknak bizonyultak; a tanítványok prédikálásán keresztül kiáradó szabadabb, szellemibb, egyetemesebb jézusi vallás jobban vonzotta őket azoknál a zsidóknál, akik a Törvény betűjéhez mereven ragaszkodtak és a fejlődés minden formájával szemben mereveknak, elutasító magatartásúaknak bizonyultak. Ezek a hellénisták az egyetemes keresztény szellem névtelen hősi előfutárai, a legnagyobb tiszteletet érdemlő úttörők, akiknek felmérhetetlen jelentőségük abban áll, hogy a zsidó hagyományoktól magukat elszakítani nem tudó, Törvényhez kötött, egyoldalú, szűkkörű palesztinai tiszta zsidó szemlélettel szemben felfogtak, megsejtettek, megértettek valamit abból az egyetemes szellemből, amely Jézus személyiségéből és tanításából áradt feléjük. Közülük emelkedik ki István, az első keresztény vértanú és minden idők legnagyobb misszionáriusa, Pál apostol is.

István erőteljes, kemény prédikálásával még saját hellenista csoportja egy részét is sértette; ezek bevádolták őt a főpapi tanácsnál azon az alapon, hogy a Mózes által hagyott szokásoknak gyökeres megváltoztatását követelte és azt hirdette, hogy Jézus visszajövelekor a templomot le fogja rombolni. István végeredményében Jézus reformatori, farizeus- és törvényellenes prédikálását hangsúlyozta ki, tehát egy egyetemesebb szellemet képviselt, amiért vállalnia kellett a halált. Ezt a szellemet hirdető István tehát az egyetemes keresztény életfelfogás egyik jelentős alakja, akinek mártírhalála és az annak nyomán meginduló kényszerű szétszóródás nélkül talán a keresztény mozgalom Palesztina határain túl nem terjedt és idővel megsemmisült volna.

A hellénisták közül a legnagyobb, a leghatalmasabb, magasan kiemelkedő személyiség természetesen Pál apostol, aki emberi mértékkel alig mérhető missziói munkásságával és teremtő szellemével a legnagyobb mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a keresztény közösség a judaizmus kötöttségeit lerázza és fokozatosan mind nagyobb jelentőségű vallássá fejlődjen. Áll azonban itt is a tétel, hogy a hellenista előfutárok nélkül az ő működésének alapfeltételei nem teremtődtek volna meg. A névtelen hellénistáknak az István halála után Föníciába, Ciprusba és Antiochiába való menekülése két szempontból jelent az őskereszténység életében fordulópontot. A zsidókeresztény ősgyülekezet az Istvánnal kapcsolatos eseményekből azt a következtetést vonta le, hogy fennmaradását veszély fenyegeti, ha a zsidó közösséggel való ellentéte fokozódik; ezért takarodót fújt és a Jézus szelleméből táplálkozó egyetemességre való törekvést ártalmasnak minősítve, a leglényegesebb mózesi törvényekhez, elsősorban a körümetékedéshez való feltétlen hűségét hangsúlyozta ki. Másfelől döntő jelentőségű a kereszténység további fejlődésére ez a szétszóródás, mert ezáltal a Palesztinára korlátozódott mozgalom más vidékekre is kiterjedt. Ezek az üldözés elől menekülő hellénisták teremtik meg az antiochiai keresztény gyülekezetet, amelynek fel nem mérhető

jelentősége abban áll, hogy annak tagjai a keresztény mozgalom történetében először nem csupán zsidókból, hanem pogányokból is tevődtek össze. Itt, ezen a ponton zajlottak le azok a harcok, amelyeknek élén, zsidókeresztény részről Péter és Jakab, pogánykeresztény részről pedig Pál apostol és Barnabás állanak.

A vegyes, zsidó és pogánykeresztényekből álló antiochiai gyülekezet a pogányoktól nem követelte a körülmetélkedést és a Törvény magyarázatát, mint ahogyan a zsidó misszió sem gondolt ilyenre a prozeliták, az „istenfélők“ esetében, akik a diaszpóra zsidók gyülekezeteihez csatlakoztak. A keresztelés szertartása által váltak a pogányok a gyülekezet zsidókeresztényekkel egyenrangú tagjaivá. Az antiochiai vegyes gyülekezet pogány-keresztény tagjai minden bizonnyal elsősorban a zsinagóga körül csoportosuló prozelitákból kerültek ki, akik előtt az egy Isten gondolata már ismert volt és kereszténnyé válásuk ezáltal könnyebben történhetett meg. Tudomásunk szerint a vegyes gyülekezet együttélését az első időkben semmi sem zavarta meg. Zsidó- és pogánykeresztények közös asztaltartásban éltek és egymással minden gátlás nélkül érintkeztek.

A jeruzsálemi gyülekezet figyelmét minden bizonnyal nem kerülte el az antiochiai vegyes keresztény gyülekezetnek a megalakulása. Egyelőre azonban, talán azért, mert a helyzet nem állt előtte elég tisztán, nyílt összeütközésre nem került sor. Nemsokára azonban az is bekövetkezett Pál apostol előtérbe kerülésével és azokkal a térítői eredményekkel, amelyek az ő működése nyomán jelentkeztek. Az antiochiai gyülekezet Pált és Barnabást küldi ki az első úgynevezett missziói útra, amelynek eredménye minden várakozást és reménységet túlszárnyalt. Az első missziói út nagy jelentősége abban áll, hogy annak nyomán megalakulnak az első tiszta pogánykeresztény, vagy túlnyomó többségükben pogánykeresztény gyülekezetek, anélkül, hogy a megtérítettek a körülmetélkedés megtételére és a törvény megtartására kényszerítették volna. Ezzel gyökerében új helyzet állott elő, amelynek lényegét az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyv 14. r. 27 verse így fejezi ki: Pál és Barnabás a gyülekezet előtt „elbeszélék, mily nagy dolgokat cselekedett az Isten övelük és hogy a pogányoknak kaput nyitott a hitre“.

Az események ilyen alakulását a jeruzsálemi ősgyülekezet természetesen nem nézhette tétlenül. Jeruzsálemből Antiochiába hivatalos, vagy nem hivatalos jelleggel néhány zsidókeresztény érkezett, akik a pogánykeresztények körében viszályt idéztek elő azzal az érvelésükkel, hogy amennyiben ők nem metéltetik magukat körül Mózes szokása szerint, a messiási útvben nem részesülhetnek. Pál apostol úglátszik nem hivatalos kiküldötteknek, hanem belopózkodott, hamis atyafiaknak minősíti és nagyon keményen ítéli meg őket, akik, amint azt a Gal 2, 4-ben mondja: „alattomban közénk jöttek, hogy kikémleljék a mi szabadságunkat, amellyel bírnak a Krisztus Jézusban, hogy minket szolgákká tegyenek“. Pál apostol felháborodása határtalan; a jeruzsálemiek magatartását és propagandáját saját személye és egész életmunkája elleni jogtalan támadásnak minősíti. Minden bizonnyal tisztában van azzal, hogy ez a támadás missziói munkája addigi eredményeit és jövő kilátásait illetően micsoda következményeket rejthet magában. Elkerülhetetlenül szükségesnek látszott azért, hogy Barnabás és egy körülmetéletlen pogánykeresz-

tény társaságában Jeruzsálembé utazzék és ott a gyülekezet előtt minden erejét latbavetve harcoljon ügye igazságáért és visszautasítson minden olyan szándékot, amely az ő addig elért eredményei érvényességét veszélyeztethetné. Pál apostolnak és társainak a jeruzsálemi összejövetelen elért eredménye a kereszténység jövőbeni alakulását döntő mértékben befolyásolta.

A zsidókeresztény álláspont lényegét, amely ellen Pálnak küzdenie kellett, így foglalhatjuk össze: a zsidókeresztény gyülekezet az István megkövezése folytán előállott helyzetben úgy látta, hogy a judeai zsidóság keretein belül csak abban az esetben tarthatja fenn magát, ha a Törvényhez hű marad és minden olyan ténykedést kerül, amely a zsidók részéről megbotránkozásra adna alkalmat. Meg voltak győződve arról, hogy a birodalom különböző területein a Törvénnyel kapcsolatban jelentkező lazább magatartás, a Törvény rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyása, a kapuknak a pogányok előtt túl szélesre való tárása és a körülméltetteknek a körülméletlenekkel való bizalmas érintkezése a zsidók előtt a messiási mozgalom hitelének az elvesztését, és a mozgalom lehetlenné válását vonná maga után. Ezen a gyakorlati szemponton kívül egy más szempont is érvényesült; szerintük a pogánymisszió szükségszerűen az evangélium elnemzetietlenedéséhez vezet és az evangélium többé nem marad Izrael kizárólagos ügye, hanem egy minden emberhez szóló üdvprédikálássá válik, amit nemzeti szempontból elfogadhatatlannak tartottak. A zsidókeresztény gyülekezet minden erejével igyekezett kihangsúlyozni azt, hogy a Messiás Izrael számára jött el és hogy az üdvösség résztvevői kizárólag zsidók lehetnek. Ezért a körülméltetés szertartásához való ragaszkodásukat elkerülhetetlenül szükségesnek minősítették a jövőre is. A zsidókeresztény gyülekezet azon az állásponton állott, hogy a pogányoknak először zsidókká kell lenniök, hogy keresztényekké válhassanak, mert az üdvösségben való részesülés szükségszerű előfeltétele a Törvény betöltése. Ez az álláspont elszakíthatatlan köteléssel tartotta őket gúzsba kötve. Ezen a felfogáson a jeruzsálemi őskeresztény gyülekezet tagjai nem tudtak s nem akartak változtatni, mert zsidók voltak, és nem segített itt az sem, hogy közben Jézus tanítványaivá váltak.

Ennek a felfogásnak a felülkerekedése ellen Pál apostol minden idegszálával, elkeseredetten, keményen, szenvedélyesen harcolt. A jeruzsálemi gyülekezet vezetői előtt részletesen feltárta azt a munkát, amit addig végzett és azt a nagyszerű eredményt, amit felmutathatott. Erélyesen kikelt minden kötöttség ellen, amely addigi munkája eredményeit bármilyen formában veszélyeztethetné. Hirdette, hogy „aki erős volt Péterben a körülméltetés apostolságára, bennem is erős a pogányok között.“ „Magukat egy pillanatra sem adták meg“, és a jeruzsálemi ösgyülekezet, akarva, nem akarva kénytelen volt a kész tényeket tudomásul venni és elismerni, hogy a megtérített pogányok éppenúgy, mint a körülméltettek közössége Istenországára és az üdvösségre egyenlő igényt tarthatnak. A jeruzsálemi konferencia tudomásul vette, hogy Péter a zsidókeresztény, Pál a pogánykeresztény térítői misszió területein teljes joggal munkálkodjék. Egy lényegbevágó kérdés ezáltal tisztázódott és Pál apostol missziójának útjából egy addig el nem intézett probléma kiküszöbölődött.

Nem az történt tehát, amit az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyv írója hangoztat, hogy ti. a pogánykeresztény misszió elindítása tulajdonképpen Péter apostol nevéhez fűződik, és hogy Pál apostol végeredményben a jeruzsálemi ősgyülekezet irányítása, vagy jóváhagyása mellett végezte volna pogánymisszióját. A források' tükrében nyilvánvalóvá válik az a tény, hogy Pál apostol a jeruzsálemi zsidókeresztény gyülekezet tudta nélkül, és igen gyakran annak akadályozó tevékenysége ellenére, az események természetes alakulásaképpen teremtette meg a pogánykeresztény missziót és vitte az evangéliumot az akkor ismert világ szinte minden fontosabb területére. A jeruzsálemi összejövetel nehéz harcok és éles viták után azért ismerte el a pogánykereszténység létezését, mert más kiútja nem volt; tulajdonképpen nem tett egyebet, mint egy bevégzett tény tudomásul vett, egy diadalmas tény, mely a kereszténység szent ügyét szolgálta. Mindebben a leglényegesebb az, hogy diadalmaskodott a jézusi szellem.

A dolgok későbbi alakulása végeredményében Pál apostolnak adott igazat; a kötöttségeit magáról lerázni nem tudó zsidókeresztény mozgalom nem bizonyult életképesnek és bizonyos idő elmúltával a kereszténység történelméből el is tűnt.

Viszont a hellenista őskeresztény csoport örök dicsősége, hogy a merev zsidó szemlélet korlátain rést keresett és talált, amelyen át szabaddabb levegő beáramlását tette lehetővé és elindított egy folyamatot, amely egy lépéssel közelebb vitte a keresztény hívők közösségét a jézusi szellem diadalához. Pál apostol a Jézus nyomdokain haladó hellenista őskeresztény csoport szellemi örökségét átvéve és tovább építve, szavakkal és tettekkel határozta meg a hívő ember helyét a földön. Ez a szellem a jézusi lelkeletet tükrözi és az ő tervének áldott kiteljesülését jelenti.

*

A názáreti Jézus egész nyilvános működése alatt szembekerült egy maradi, egyhelyben mozgó, hagyományaihoz és kötöttségeihez görcsösen ragaszkodó szemlélettel. Ez ismétlődött meg István vértanú és Pál apostol esetében is és azután is számtalan esetben a keresztény egyháztörténelemben.

Számunkra ma is időszerű a jézusi szellem egyetemes tartalma. Úgyisintén Pál apostol szavai is, mely szerint „nincs többé görög és zsidó, körülmetélkedés és körülmetéletlenség, idegen, szkitiai, szolga, szabad, hanem minden és mindenekben Krisztus“. Új megvilágításba helyezve az őskereszténység történetét, ma is tanít, int, figyelmeztet; öneszmélésre és önvizsgálatra, magatartásunk és cselekedeteink újból és újból való felülvizsgálására serkent.

Egyházi múltunk nemes alappilléreire állva, de a jelen világ gyökerében új szemléletéhez becsületes, tiszta lélekkel kapcsolódva, adva van számunkra az életprogram, Jézus tanításainak szellemében, Pál apostol prédikálása nyomán és sok-sok önzetlen, hőslélekű, önmagában eszményt hordozó elődünk útmutatása szerint. Ez az életprogram megbékélésre és összhangzó, békés együttműködésre törekszik és a hívő emberek életében és cselekedeteiben újra meg újra meg kell nyilatkoznia, felszínre kell kerülnie és irányítónak kell magasztosulnia.

Dr. KOVÁCS LAJOS

ADATOK TOROCZKAI MÁTÉRÓL*

A tizenhatodik századi erdélyi egyházirodalmi kutatások során került a kezembe egy művelődéstörténetileg több szempontból is tanulmányos kolligátum. Ez a marosvásárhelyi Teleki—Bolyai könyvtárban őrzött (f-532 jelzetű) és az egykori református kollégium gyűjteményéből származó kötet, négy — feltehetően egybenyomatott műből áll. Mind a négy Theodor Bibliander, zürichi teológus gondozásában, Bázelen, Oporinus nyomdájában látott napvilágot 1550-ben.

A foliáns első tulajdonságának nyomát a bőrkötésbe préselt iniciálé és évszám őrizték meg (IB 1559). A továbbiakban Toroczka Mátéé majd Valentinus Radetziusé lett. Az utóbbi értékes könyvtárának több tucatnyi emlékével találkoztam egyébként munkám során.

A kötetbe foglalt első három mű török vonatkozású, élen a Korán latin fordításával (Machumeti saracenorum principis eiusque successorum vitae). Másodikként több kimagasló humanista — így L. Vives, N. Cusanus és mások — Korán-kommentárait olvashatjuk (Confutationes legis mahumeticae . . .). Majd a törökökről szóló kortárs leírások legjobbjai következnek (Historiae de saracenorum sive turcarum origine . . .). A vas-kos kötetnek ezt a harmadik tagját Luther előszaván, Giovio Paolo, L. Vives, Sadoletto és mások beszámolóin kívül érdekessé teszi az erdélyi ismeretlen Captivus Septemcastrensis és B. Georgievics leírása is.

Leginkább azonban a kolligátum harmadik tagja hívja magára az érdeklődést (Temporum a condito mundo . . . supputatio). Ebbe a vázlatos, szinte kronológiának tekinthető világkrónikába, az utólagos kiegészítések lehetővé tételére Bibliander üres rubrikációt vezetett be. Nos, az 1540-es rovatnál kezdődően érdekes bejegyzéseket eszközöltek a kötet tulajdonosai: előbb egy ismeretlen professzor, talán éppen az, akinek a nevét az IB iniciálé jelzi. Jól olvasható írásával főleg a rendhagyó természeti tűnemények emlékét igyekezett megörökíteni. Így pl. az 1540. évi teljes napfogyatkozásét, az 1554-es kegyetlen pestisét (pestis acerba), üstökösök feltűnését 1555-ben, majd pedig három évvel később stb. Ezekon kívül az erdélyi história legkiemelkedőbb eseményeit is feljegyezte (ami azt is jelenti, hogy kilétét előbb-utóbb tisztázhatjuk majd.).

* Unitárius lelkész és püspök (1553—1616).